

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕЛІТУ, ВЛАДУ, СУСПІЛЬСТВО: УКРАЇНА У ВИМІРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВЛАДИ США

Стаття присвячена проблемі взаємодії еліти, влади, суспільства на прикладі реалізації українського і американського політичного керівництва. Деякі з найбільш характерних рис американської президентської системи можуть представляти інтерес для України на етапі незалежності.

Ключові слова: еліта, влада, суспільство, взаємодія.

Статья посвящена проблеме взаимодействия элиты, власти, общества на примере реализации украинского и американского политического руководства. Некоторые из наиболее характерных черт американской президентской системы могут представлять особый интерес для Украины на этапе независимости.

Ключевые слова: элита, власть, общество, взаимодействие.

The article is dealing with the problem of elite, power circles and society interaction with due regard to the Ukrainian and American political leadership realization. Some of the most characteristic features of American presidential system may be of special importance for Ukraine under the period of independence.

Key words: elite, power circles, society, interaction.

Проблема взаємозв'язку еліти, влади, суспільства була і залишається серед найбільш актуальних у сучасній політичній думці України. Це зумовлюється незавершеністю процесу формування суспільної організації країни періоду незалежності, з одного боку, а з іншого – неоднороззначністю підходів наукової і громадської спільноти до сприйняття уявлення про еліту з погляду на процеси, які відображають реалії політичного розвитку сучасної України. Так, з одного боку, уявлення про еліту пов'язується з найкращими представниками суспільства, меншістю, яка є провідником суспільства через інтелектуальний, духовний вплив на його розвиток.

З іншого, еліта – це відмежований від широких мас прошарок суспільства, що, маючи певні привілеї (насамперед, політичну владу), набуває особливого соціального статусу, який дає їй (еліті) діяти з урахуванням, насамперед, своїх власних, а не загальнонаціональних, тобто суспільних, інтересів.

Другий підхід, як можна припустити, є викривленим уявленням про еліту, який відображає тенденції українського політичного і суспільного життя – специфіку, що склалась в Україні доби незалежності. Така специфіка, як справедливо відмічає доктор політичних наук М. Головатий, пов'язана із усуненням від влади

ліберально-демократичної (гуманітарної) інтелігенції, яка, будучи зорієнтованою на загальнонаціональні орієнтири, відіграла особливу роль на етапі становлення української незалежності, та заміни її на певному етапі прагматиками-господарниками, бізнесменами, пов'язаними у політиці, передусім, із захистом своїх економічних уподобань. «Врешті, маємо брати до уваги таке, – відмічає вчений. – Хоч би що ми говорили, українська еліта нинішньої доби – це еліта соціального статусу, але не найкраща верства суспільства, що піднімається над ним завдяки своєму інтелекту, неординарності мислення і дій, висоті культурно-духовного розвитку і міцності моральних позицій». І далі: загальнонаціональна еліта – «це передусім чиновники достатньо високого рівня, які мають формальну владу в організаціях та інститутах суспільства і фактично визначають характер функціонування усього соціуму» [1].

Тенденційність влади – одна з реальних і при цьому небажаних рис сучасного політичного процесу в Україні. Інша – у замкненості (елітарності у викривленому розумінні слова) владних структур, перетворенні їх на чітко відмежований як у соціальному, так і моральному відношенні прошарок, що функціонує відокремлено від правових, соціальних, моральних норм переважної більшості суспільства.

Варто відмітити, що та чи інша ступінь відмежованості влади від широких суспільних прошарків є характерним явищем більшості сучасних як демократичних, так і недемократичних політичних систем. Проте чому в демократіях влада не може діяти відверто тенденційно і чому, враховуючи соціальну відокремленість державних діячів (у тих же західних демократіях), вони не можуть не діяти у розрізі реалізації загальнонаціональних інтересів?

Аналіз політичного процесу Сполучених Штатів Америки і, насамперед, з урахуванням реалізації владних повноважень президентами США, дає деякі відповіді на поставлені питання в аспекті поглиблення демократичних засад функціонування українського суспільства. У такому вимірі проблема взаємозв'язку еліти і суспільства не знайшла достатнього висвітлення в сучасній політичній літературі, а тому її постановка уявляється доцільною з погляду на проблеми, які турбують на сьогодні громадськість України.

Так варто зазначити, насамперед, що в американській політичній думці немає однозначного підходу щодо оцінки соціального статусу і водночас політичного спрямування американських президентів. З одного боку, достатньо поширеним є підхід, започаткований ще у 1960-ті рр. американським дослідником Р. Ньюстадтом, який стверджував, враховуючи й повноваження, й особливий соціальний статус президента, що те, «що є добрим для країни, є добрим і для президента, і навпаки!» [2].

Авторитетність Р. Ньюстадта в американській політичній науці зумовила сприйняття його позиції достатньо обґрунтованою. З іншого боку, практика та методи реалізації політики президентами ставали джерелами альтернативних щодо ідей Р. Ньюстадта висновків [3-7]. Прикладом є позиція дослідника Б. Міроффа, орієнтована на критичне осмислення об'єктивності тісних зв'язків між ініційованою президентом США політикою й інтересами американського суспільства. «Метою мого дослідження, – зазначає даний автор, – є спроба піддати сумніву припущення, що президентська влада завжди спрямована на те, щоб слугувати американській демократії... Ньюстадт наполягає на необхідності довести до максимуму повноваження виконавчої влади, але запевняє громадян, що ця влада не буде становити загрозу демократії. Сумісність абсолютної влади президентів та демократії базується на двох головних припущеннях: (1) президенти мають діяти демократичним шляхом, скоріше умовляючи, ніж наказуючи іншим політичним акторам; (2) мета діяльності президентів та суспільні інтереси тісно переплетені... Ідеал глави виконавчої влади, за аналізом Ньюстадта, – це, безсумнівно, непересічна, елітарна фігура («екстраординарний політик»), але він використовує методи і спрямовує діяльність на реалізацію суспільної демократії» [7, р. 290].

Висновки Ньюстадта аналітик визначає «занадто оптимістичними... Набагато більше, ніж це визнає Ньюстадт, президенти схильні до елітарної практики, пов'язаної з елітарними інтересами американського суспільства» [7, р. 290].

Обґрунтовуючи позицію, Б. Мірофф звертається до з'ясування умов реалізації президентської влади, визначаючи п'ять ознак її елітарності. Це, по-перше, стиль життя президента, пов'язаний з особливим, нехарактерним для пересічного американського громадянина, матеріальним станом особи, що посідає президентський пост [7, р. 292]. По-друге, це система фінансової залежності особи, що посідає президентський пост, від бізнесових структур, насамперед під час виборчих кампаній, коли кандидат залуцає для свого обрання чи переобрання фінансові потоки бізнесових кіл [7, р. 292-293]. По-третє, це історично стверджена відповідальність президентів за поступальний розвиток економіки, а, відтак, і їхня безпосередня потреба діяти у розрізі інтересів тих, хто утримує економічну владу і фактично формує економічну політику Сполучених Штатів [7, р. 294]. По-четверте, це секретність прийняття президентських рішень – фактор, що особливо очевидно виявляє себе у сфері зовнішньої політики [7, р. 294-295]. По-п'яте, це реальні можливості президента формувати свій імідж представника загальнонаціональних інтересів і тим самим утримувати обсяг повноважень, який, по суті, вивільняє його від безпосередньої підпорядкованості громадянському суспільству [7, р. 295-296].

За таких обставин ідея президентства в інтересах суспільства виглядає скоріше твердженням. Безсумнівно, президентів не слід розглядати як безпосередній інструмент еліти: «Їхні особисті переваги, їхнє прагнення суспільної підтримки та виборчих голосів, їхнє занепокоєння відносно вердикту історії – все це спрямовує їх на цілі, що виходять за межі інтересів вузької еліти. І водночас чутливість президентів до продовження демократичної політики не відображає всієї суті проблеми... Перебуваючи в елітарному оточенні та відчуваючи тиск з боку еліти, президенти не можуть не залежати від еліти та не пов'язувати свій успіх з тим, чи здобудуть вони схвалення з її боку» [7, р. 296].

Щодо особливого в цьому відношенні статусу президента і одночасного поглиблення демократії автор слушно не вбачає суттєвого зв'язку: «Якщо президенти мають наміри служити скоріше суспільній, ніж елітарній демократії, то це відбувається не тому, що їм вдається поширити обсяг їхніх повноважень. Радше президенти підводяться до цього силами, які відображають суспільні настрої, активністю пересічних громадян, а також громадськими рухами...» [7, р. 296].

Останнє заслуговує на особливу увагу в сенсі відповідальності президентів, а у більш широкому вимірі – владних структур США перед американським суспільством. Громадська думка, наприк-

лад, визнається не тільки одним з найвпливовіших, а й традиційних, постійних і невід'ємних чинників американської політичної системи, що формує позиції можновладців у сфері реалізації політичного керівництва країною [8; 9; 10]. Визнаючи її впливовість у межах політичної системи США, аналітики схильні розглядати її й одним із найбільш стабільних, чітко структурованих, прагматично орієнтованих та дієвих чинників впливу на конгрес і президента, попри змін, що торкаються змісту і орієнтації діючих при владі політичних сил [11; 12; 13].

Зазначене пояснюється, по-перше, традиційним сприйняттям американцями громадської думки нормою представництва в демократичному суспільстві, коли громадськість має відігравати роль «керівника», а державні діячі – роль «агентів», чиєю місією є захист інтересів керівника на державному рівні [14]. А, по-друге, – особистою зацікавленістю політиків здобути через захист позицій громадськості підтримку суспільства з метою бути переобраними на свої посади на черговий строк [15, р.10-11; 16]. Такі підходи утворюють чітку схему впливу громадської думки на керівництво держави, коли незадоволення мас політикою президента формує відповідну протидію стратегічним планам і діям Білого дому з боку суспільства.

Це, безумовно, не виявляє всіх аспектів проблеми, оскільки чинник впливовості громадської думки на позицію вищих державних осіб, і насамперед президента, не відвертає і зворотної тенденції, а саме – можливих впливів президентських структур на громадську думку з метою забезпечення суттєвої підтримки тим підходам, які можуть захищатися на президентському рівні з погляду на інтереси певних політичних або бізнесових кіл. Використовуючи низку неформальних засобів впливу (дебатів з приводу президентських законопроектів, слухань наглядових рад, виступів представників виконавчої влади в мас медіа), президенти здатні формувати прийнятну для них громадську думку за тими чи іншими напрямками політики, забезпечуючи позитивне сприйняття суспільством здійснюваної ним політичної лінії [17, р. 55-57; 18, р. 6].

Слід врахувати, таким чином, що громадська думка може ставати об'єктом безпосередніх маніпуляцій з боку президентських структур, і неформальні зв'язки по лінії суспільство – президент можуть чітко виявляти себе й по лінії президент – суспільство. Це є реальним чинником американського суспільно-політичного життя. І водночас якщо громадська думка є дієвим засобом впливу на політичний процес з боку президента, не менш ефективно вона може даватися взнаки в діях інших впливових акторів політичного процесу, здатних корегувати або навіть змінювати позицію президента.

Так очевидним у даному відношенні є те, що активність громадської думки або громадських рухів не можуть бути настільки дієвою, щоб

впливати на позицію владних структур, не маючи під собою й більш фундаментального підґрунтя. Мова йде про декілька суттєвих чинників, які реально впливають на дієвість суспільства щодо контролю над особами, наділеними владними повноваженнями.

Серед таких, зокрема, протидія (через систему стримувань і противаг) президентові як голові виконавчої влади з боку конгресу як вищої законодавчої влади США. При цьому йдеться не про відверту боротьбу різних політичних та бізнесових кланів за владу через перманентне критичне сприйняття позиції опонента або, навпаки, про консолідовану єдність виконавчої і законодавчої гілок влади (як двох небажаних реалій української політичної системи), а про оцінювання дій однієї гілки влади іншою з урахуванням загальнонаціональних інтересів та на засадах достатньо високого рівня політичної культури представників владних структур.

Дане є притаманним і засобам масової інформації як четвертої гілки влади, що дієво впливає на реалізацію політичного процесу з урахуванням інтересів не тільки окремих політичних чи бізнесових сил (що в принципі не є абсолютно виключеним), а з урахуванням позиції суспільства як такої, що відповідає не тільки загальнонаціональним інтересам, а й, як зворотна реакція, інтересам ЗМІ.

Щодо політичної культури можливих опонентів діям президента, то вона базується на притаманному американським громадянам, у тому числі владним особам, почутті патріотизму, що значно стримує ті прояви критики або критиканства, які можуть завадити іміджу влади чи держави. Характерно, що на цей чинник особливо звертається увага в американській політичній літературі в аспекті тих проявів впливів, які можуть утримувати баланс і водночас коректно протидію гілок влади в межах політичного процесу. Так «якщо глава виконавчої влади почав здійснювати політичний курс, надзвичайно важко для Конгресу або громадської думки піддати його сумніву», – зазначають, наприклад, дослідники С. Крабб і П. Холт. Навіть після того, як дії президента дають підстави зростання опозиції (наприклад у зовнішній політиці), «критики президента зіштовхуються зі значними труднощами успішно протистояти такій політиці без того, щоб не зректися глави виконавчої влади Америки та не підірвати віру у спроможність національної дипломатії» [17, р. 22].

Зазначене могло б стати показовим прикладом для українських урядовців, хоча, звертаючись до американського політичного процесу, слід врахувати ще один надзвичайно важливий аспект. Це – відсутність політичної недоторканості американських урядовців – чинник, який обмежується лише недоторканістю вищої політичної еліти під час прийняття політичних рішень, не розповсюджуючись при цьому на відповідальність вищих урядовців перед законом або їх відповідальності

перед суспільством. За таких обставин активність громадської думки або громадських рухів дійсно набуває характеру дієвих чинників впливу на урядові кола – обставин, здатних спрямувати

керівництво державою на загально-національні цілі при запобіганні тенденційності політики як прояву відверто елітарного соціального й політичного статусу урядових кіл.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головатий М. Кому служить політична еліта / М. Головатий. – Персонал: Всеукраїнський загальнополітичний освітнянський тижневик. – 2006. – № 21 (172). – 24–30 травня.
2. Newstadt R. E. The Power to Persuade // Debating Democracy. A Reader in American Politics / Richard E. Newstadt. – Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 1999. – P. 283–289.
3. Klare M. T. Global Petro-Politics. The Foreign Policy Implications of the Bush Administration's Energy Plan / M. T. Klare // Current History. A Journal of Contemporary World Affairs. – 2002. – Vol. 101, № 653. – P. 99–104.
4. Klare M. T. The Deadly Nexus: Oil, Terrorism, and America's National Security / M. T. Klare // Current History. A Journal of Contemporary World Affairs. – 2002. – Vol. 101, № 659. – P. 414–420.
5. Bryce R. Gas Pains / R. Bryce // The Atlantic Monthly. – 2005. – Vol. 295, № 4. – P. 34–35.
6. Fallows J. Why Iraq Has No Army / J. Fallows // The Atlantic Monthly. – 2005. – Vol. 296, № 5. – P. 60–77.
7. Miroff B. The Presidency and Elite Democracy // Debating Democracy. A Reader in American Politics / Bruce Miroff. – Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 1999. – P. 281–283; 290–298.
8. Burgain E. Representatives' Decisions on Participation in Foreign Policy Issues / E. Burgain // Legislative Studies Quarterly. – 1991. – № 16. – P. 521–546.
9. Holsti O. R. Public Opinion and Foreign Policy: Challenges to the Almond-Lippmann Consensus / O. R. Holsti // International Studies Quarterly. – 1992. – № 36. – P. 439–466.
10. Peffley M. International Events and Foreign Policy Beliefs: Public Response to Changing Soviet-U.S. Relations / M. Peffley, J. Hurwitz // American Journal of Political Science. – 1992. – № 36. – P. 421–461.
11. Jentleson B. W. The Pretty Prudent Public: Post-Vietnam American Opinion on the Use of Military Force / B. W. Jentleson // International Studies Quarterly. – 1992. – № 36. – P. 49–73.
12. Gaubatz K. T. Intervention and Intransitivity: Public Opinion, Social Choice, and the Use of Military Force Abroad / K. T. Gaubatz // World Politics. – 1995. – № 47. – P. 534–554.
13. Kull St. What the Public Knows That Washington Doesn't / St. Kull // Foreign Policy. – 1996. – № 101. – P. 102–115.
14. Yankelovich D. Coming to Judgment. Making Democracy Work in a Complex World / Daniel Yankelovich. – Syracuse, N. Y.: Syracuse University Press, 1991. – 290 p.
15. Rieselbach L. Historical Change: Historical Perspectives // Remaking Congress: Change and Stability in the 1990-s / Leroy Rieselbach. – Washington, D.C.: Congressional Quarterly Inc, 1995. – P. 11–27.
16. Aldrich J. Rational Choice Theory and the Study of American Politics // The Dynamics of American Politics / John Aldrich. – Boulder, Colo.: Westview, 1994. – P. 208–233.
17. Crabb C. V. Jr. Invitation to Struggle. Congress, the President, and Foreign Policy. Fourth Edition / C. V. Jr. Crabb, P. M. Holt. – Washington, D. C.: CQ Press, 1992. – 322 p.
18. Rourke J. T. Making American Foreign Policy. 2d ed. / Rourke J. T., Carter R. G., Boyer M. A. – Guilford, Conn.: Broun & Benchmark, 1996. – 144 p.

Рецензенти: Багмет М. О., д.і.н., професор;
Ярошенко В. М., к.політ.н., доцент.

© Дудко І. Д., 2010

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2010 р.